

SANAYİ POLİTİKASI VE GELECEĞİ: KUZEY-DOĞU ASYA ÖRNEĞİ

Adem DOĞAN*

Özet

Bu çalışmada, Kuzeydoğu Asya ekonomilerinin, (Japonya, G. Kore, Tayvan ve Singapur) uyguladıkları sanayi politikalarının bu ekonomilerin gelişmesindeki rolü üzerinde durulmuştur. Çalışma, bu ülkelerin uyguladıkları sanayi politikalarının bölgenin ileri teknoloji üretme kapasitesinin gelişmesinde olumlu rol oynadığını açığa çıkarmıştır.

Anahtar Kelimeler: Sanayi Politikası, Gelişmeci Devlet, Dünya Ticaret Örgütü.

Industrial Policy And Then: The Case Of Northeast Asia

Abstract

This study focuses on the effect of industrial policies that pursued by Northeast Asian economies (Japan, Republic of Korea, Taiwan and Singapore) on their economic development. The results of the study reveal that industrial policies in question have contributed notably to the high technology production capacity in the region as a whole.

Keywords: Industrial Policy, Developmental State, WTO.

Giriş

Doğu Asya'nın Yeni Sanayileşen Ülkelerinin gelişme deneyimini inceleyen çalışmalarda en fazla tartışılan konuların başında bu ülkelerde görülen sanayi politikası uygulamaları gelmektedir. Bu ilgi, sanayi politikası uygulamalarının bu ülkelerin gelişme sürecinin en özgün tarafını oluşturmasından kaynaklanmaktadır.

* Öğr.Gör.Dr., Cumhuriyet Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü.

Doğu Asya sanayileşme deneyiminin tarihi izahı seçilen paradigmaya bağlı olarak farklılaşabilmektedir. Bazı ekonomistler, Doğu Asya'nın diğer gelişmekte olan ülkelere göre başarılı olmasını, ekonomide kaynak tahsisinin piyasa sinyallerine göre yapılmasına bağlamışlar ve bu ekonomilerdeki hükümet müdahalelerinin etkisizliklere yol açtığını belirtmişlerdir. Diğer bazı ekonomistler ise, Doğu Asya sanayileşme deneyiminin ekonomide yüksek düzeyde kamu müdahalesi ile başarılı kapitalist gelişmenin birlikteliğini ya da uyumluluğunu ortaya koyduğunu ileri sürmüşlerdir.

Doğu Asya'nın ekonomik gelişmesinde sanayi politikası uygulamalarının etkileri konusunda kesin sonuçlara ulaşmak oldukça zordur. Çünkü kamusal müdahalelerin etkileri, müdahalenin biçimine, toplumun yapısına ve müdahaleyi gerçekleştiren otoritenin doğasına bağlı olarak değişebilmektedir. Doğu Asya rejimlerinin müdahaleci olduğu yadsınamaz bir gerçekliktir. Tartışmalı olan konu, müdahaleci sanayi politikalarının Doğu Asya'nın başarısına katkısıdır. Doğu Asya'nın sanayileşmesi konusunda süregelen tartışmada temel uyumsuzluk bu noktada düşünülmektedir.

Çalışmanın amacı: özellikle Kuzeydoğu Asya ekonomilerinin (Japonya, G. Kore, Tayvan ve Singapur) uyguladığı sanayi politikalarının temel özelliklerini sergilemek, bu politikaların sözkonusu ülkelerin sanayileşmesindeki yerini belirginleştirmek ve değişen uluslararası ortam nedeniyle gelecekte de uygulanıp uygulanamayacağı sorusuna yanıt aramaktır. Bu bağlamda ilk olarak, sanayi politikasının kapsamı açıklanmaya çalışılmış, ikinci olarak, sözkonusu ülkelerin sanayileşme deneyimine ilişkin temel tartışmalar özetlenmiş, daha sonra da değinilen ülkelerde uygulanan sanayi politikalarının ortak ve ayırt edici özellikleri ortaya konulmaya çalışılmıştır. Son olarak da, ana çerçevesi belirginleştirilen sanayi politikası uygulamalarının geleceği konusunda değerlendirmeler yapılmıştır.

1. Sanayi Politikasının Kapsamı

1.1. Sanayi Politikası Kavramı

Sanayi politikası, ulusal ekonominin uluslararası düzeyde rekabet gücünün sürdürülmesi ve korunması amacıyla çeşitli endüstri kollarının geliştirilmesi ya da kısıtlanmasına yönelik kamu müdahaleleri olarak tanımlanabilir (Johnson, 1984; 7). Sanayi politikası uygulamasının dayandığı temel gerekçe, bir ulusun refah ve çıkarının yalnızca özel piyasa tarafından optimize edilemeyeceği anlayışıdır (Ozaki, 1984; 48). Bu anlayış ekseninde sanayi politikası piyasa mekanizmasının başaramadığı sanayileşmeyi devletin etkin müdahaleleri ile sağlamaya yönelik kurumsal düzenlemeleri kapsar (Soyak, 1998; 355).

Sanayi politikaları işlevsel olarak, ülkelerin kendi kriterlerine ve uluslararası rekabet ortamına göre öncelikli olarak belirledikleri sanayi alt dallarına yapılan/yapılacak üretim ve yatırımlara çeşitli araçlarla koydukları parasal ve parasal olmayan teşvikler bütünü olarak tanımlanabilir (Yülek, 1998; 47). Burada iki noktanın belirginleştirilmesi gerekmektedir. İlk olarak sanayi politikaları ile dış ticaret stratejileri arasında yakın bir ilişki bulunmaktadır. Bu gerçekten hareketle, Japonya'nın uluslararası ticaret ve sanayi politikalarının planlanması ve uygulanması aynı otoriteye, Uluslararası

Ticaret ve Sanayi Bakanlığına (MITI) bırakılmıştır. Sanayi ve dış ticaret politikalarının eşgüdümlü bir biçimde uygulanmasının amacı, ülkenin önceden sahip olmadığı karşılaştırmalı üstünlükleri oluşturmak ve geliştirmektir. İkinci olarak, tanım itibarıyla, "sektör seçme (hedefleme)" gibi bir iması bulunan sanayi politikalarının belli bir analize, önceliklere, tahminlere dayalı olması nedeniyle yanlış sonuçlar da doğurabileceğidir (Yülek, 1998: 48). Diğer bir ifadeyle, yanlış sektörlerin seçilme olasılığı sıfır değildir. Bu açıdan sektör seçim süreci ve bu sürece değişik kesimlerin katılımı önem kazanmaktadır.

Sanayi politikalarının en temel sorunu hangi endüstrinin hedefleneceğidir. Şayet belirli bir endüstrinin geleceğinin parlak olduğu bilirse, girişimciler ve yatırımcılar muhtemelen o endüstriye yöneleceklerdir. Sektörel hedeflemede en büyük dışsal yarara sahip olanlar seçilebileceği gibi yüksek katma değer yaratan sektörler de seçilebilir (Gerber, 1999: 135). Kuzeydoğu Asya ülkeleri, stratejik sektörlerin seçiminde yüksek büyüme ve ihracat potansiyelini dikkate aldılar. Ek olarak, seçilen sektörlerin ölçek ekonomileri ve öğrenme ekonomileri yoluyla ekonominin bütününe sağlayabileceği katkıyı da gözönünde bulundurdular. Öğrenme ve ölçek ekonomileri yoluyla zamanla maliyetlerde önemli düzeyde azalmalara neden olabileceği beklenen sektörler anahtar sektörler olarak seçildi. Söz konusu endüstriler dünya piyasalarında yüksek fiyat ve gelir esnekliğine sahiptirler (Öniş, 1998: 268). Desteklenecek endüstrilerin doğru seçildiği varsayıldığında etkin stratejik sanayi politikasının uygulanabilmesi çıkar gruplarının bakısından yüksek düzeyde yalıtılmış bir devlet erkini gerektirmektedir. Sanayi politikasının genel amaçları üzerinde kamu bürokrasisinin ve özel firmaların mutabakata varması ve bu amaçların gerçekleştirilmesi için bürokrasiyle özel firmaların işbirliği yapmaları da sanayi politikası uygulamalarının etkinliğini yükseltecektir. Çıkar gruplarının baskısından yalıtılmış ancak özel firma sahipleriyle de karşılıklı işbirliğini geliştirebilen güçlü devletler selektif-değişken ve geçici korumayı başarabilirler. Çoğu gelişmekte olan ülkede çıkar gruplarının baskısına direnemeyen zayıf devletler söz konusudur. Bu durumda, stratejik endüstrileri koruma politikası, genelleştirilmiş ve sürekli koruma politikası niteliğine bürünmekte ve etkin olmayan bir sanayileşme biçimine yolaçmaktadır (Öniş, 1998: 267).

Sanayi politikalarında ikinci büyük sorun uygulanan politikaların rant arama güdüsünü teşvik etmesidir. Eğer firmalar hükümetin ar-ge (araştırma-geliştirme) desteği ya da yeni yatırım desteği vermeye istekli olduklarını bilirlerse, kaynaklarını bu yardımların bir kısmını elde etmek için harcayacaklardır. Üçüncü bir sorundan daha sözedilebilir. Bu da ar-ge harcamalarının dışsal yararlarını ulusal sınırlar içinde tutmanın olanaksız oluşudur. Ev sahibi ülkenin yaptığı ar-ge harcamalarının toplam faydasının yaklaşık dörtte birlik kısmının yabancılara gittiği hesaplanmıştır. Bu sorun olarak görülmeyebilir, ama sanayi politikasının amaçlarından biri, ülke içindeki yerli endüstriyel temel rekabetliliğini arttırmaktır. İronik olan sanayi politikası uygulamalarının yabancı firmaların yararına da sonuçlar doğurabilmesidir. (Gerber, 1999: 136).

Sanayi politikası kavramı devletin ekonomiye müdahalesini içerdiği için serbest piyasa kavramına zıt bir içeriğe sahiptir ve neoklasik iktisatçılarda sıcak bakılan bir

kavram değildir. Bazı ekonomistlere göre, bu kavram Batılı sözlüklerde olmayan bir Doğu, hatta bir Japon kavramıdır. Ozaki'ye, göre, sanayi politikası; yerli sanayilerin korunması, stratejik sanayilerin geliştirilmesi ve MITI'nin (Uluslararası Ticaret ve Sanayi Bakanlığı) değişen iç ve dış koşulları değerlendirerek formüle ettiği stratejiler çerçevesinde ekonomik yapının ayarlanmasıdır. Johnson'a göre sanayi politikası Japon ekonomik milliyetçiliğinin bir yansımasıdır. Ona göre, sanayi politikası yaklaşımı Japon'ların, uluslararası ticaretin hiçbir zaman idealdeki gibi serbest piyasa aktörlerinin yarıştığı bir arena olmadığını kavramalarıyla ortaya çıkan bir yaklaşımdır (Johnson, 1982: 26).

Wade, sanayi politikalarını fonksiyonel ve endüstri-spesifik olarak ikiye ayırmaktadır (Wade, 1990a: 234). Fonksiyonel sanayi politikaları uygulamalarında, tüm yahut birçok endüstriyel sektöre destek amaçlanır. Örneğin, işgücünün eğitimi ve araştırma geliştirme faaliyetleri için verilen destekler bu kapsamdadır. Fonksiyonel müdahalelerde, herhangi bir sektör ya da aktivite diğerine tercih edilmeksizin piyasa başarısızlıklarının giderilmesi amaçlanır. Endüstri-spesifik sanayi politikasında ise, belirli endüstrilerin desteklenmesi hedeflenmektedir. Örneğin, çelik, petrokimyasallar ve yarı iletkenler gibi ülkenin ekonomik geleceği bakımından stratejik görülen sektörlerde üretiminin desteklenmesi ve yönlendirilmesi, endüstri-spesifik sanayi politikası kapsamına girmektedir.

1. 2. Sanayi Politikasının Amaçları

Sanayi politikasının amaçları; ekonomik büyüme ve gelişmenin ilerletilmesi, iç endüstriyel yapının arzu edilen yönde dönüşümünün hızlandırılması, belirlenmiş ürünlerin uluslararası rekabet gücünün artırılması, yeni teknolojilerin gelişmesinin özendirilmesi, zayıf endüstrilerin yeniden organize edilmesi ve rasyonalize edilmesi için yardım yapılması, iç istihdamın korunması ve bölgesel gelişmenin programlanması olarak sıralanabilir (Ozaki, 1984: 48). Sıklıkla, stratejik iç endüstrileri teşviğin görünür gerekçesi, ekonomi dışı amaçlar olan ulusal gurur ve prestijdir. Bu amaçlara ulaşmak için, vergi teşvikleri, sübvansiyonlar, kamu alımları, imtiyazlar, düşük faizli krediler, hükümet garantili krediler, kredi tayını, tarifeler, ithalata yönelik miktar kısıtlamaları, yönetsel rehberlik gibi araçlar kullanılabilir. Zamanla sanayi politikası araçlarının kapsamı; sosyal sermaye, altyapı, çevre koruması ve kentsel gelişme gibi alanlarla ilgili faaliyetleri de içerecek biçimde genişleme göstermiştir.

İlk kuşak yeni sanayileşen ülkelerde (G. Kore, Tayvan, Singapur) uygulanan sanayi politikalarının temel gerekçeleri, yatırımların koordine edilmesi, ölçek ekonomilerinin yaratılması ve varolan endüstriyel yapının korunması olarak sıralanabilir (Chang, 1999, 7-11). Yatırımların koordinasyonu hem tamamlayıcı (complementary) hem de rekabetçi (competing) yatırım projelerinin eşgüdümünü kapsar. Rekabetçi yatırım projelerinin eş güdümü, yönetilen rekabet (management competition) olarak isimlendirilir. Rekabetçi firmaların yatırım faaliyetleri koordine edilmediği sürece, önemli düzeyde ölçek ekonomilerine sahip birçok modern endüstride oligopolistik rekabet aşırı kapasitelere yol açmaktadır. Aşırı kapasite, firmaların karlarını ve varlıklarını aşındıran fiyat savaşlarına neden olmakta, sonuçta da iflaslarla karşılaşılmaktadır. Şayet aşırı kapasite yükselişi rekabetçi yatırımların eş güdümüyle

engellenirse, bu tür sosyal maliyetler azalmaktadır. Bu doğrultuda, Japonya ve G. Kore'de, aşırı kapasite genişlemesini asgari düzeye indirmek için şirket birleşmeleri ya da durgunluk kartelleri özendirilmiştir (Chang, 1999: 9).

Ülke ekonomisinin rekabet gücü açısından ölçek ekonomilerine sahip olmak önemlidir. Ekonomistler arasında monopolün sosyal maliyetinin toplam üretimin %1 yahut %2'sine karşılık gelip gelmediği tartışılırken, önemli düzeyde ölçek ekonomisine sahip endüstrilerde, üretim kapasitesinin optimal ölçüğün altında seçimi birim maliyetlerde %30 ila %50 arasında farklılaşan artışlara yol açmaktadır. Bu gerçeğin farkında olan, Doğu Asya hükümetleri, endüstriyel lisanslar, hükümet satın alımı gibi araçları ve çeşitli destekleri kullanarak firmaların optimal ölçekte kurulmasını sağlamaya çalışmıştır (Chang, 1999: 10). Koruyucu endüstriyel politikalar (protective industrial policy) kısa dönemde geçici zorluklarla karşılaşan üreticiler için bir sosyal sigorta işlevi görmüş, uzun dönemde ise, spesifik kaynakların rekabet gücü azalan sektörlerden çekilmesini ya da bu sektörlerin daha ileri bir teknolojiye yönelmelerini sağlamıştır (Chang, 1999: 14).

Doğu Asya'nın yeni sanayileşen ülkelerinin çoğunda sanayi politikasının amacı, teknolojik yetenekleri geliştirme, ihracatı teşvik etme ve aramal üretimi için iç kapasite oluşturma olarak belirlenmiştir (Stiglitz, 1996: 157). Bu bağlamda, Westpal, 1960'ların ilk yıllardan itibaren G. Kore sanayi politikasının en belirgin iki amacının ihracatın özendirilmesi ve bebek endüstrilerin teşvik edilmesi olduğunu belirtmektedir (Westphal, 1990: 44). Bölgedeki sanayi politikasının anlamı, devletin teşvik ettiği endüstri yapısının ileri teknoloji ve yüksek katma değerli ürünlere doğru kaymasıdır. (Weiss ve Hobson, 1999: 177). Doğu Asya ülkelerinde (özellikle ilk kuşak kaplanlarda) uygulanan sanayi politikası uygulamalarının ayırt edici özelliklerine geçmeden, bu ülkelerin gelişme deneyimi üzerine yapılan tartışmalara kısaca değinmekte yarar vardır.

2. Doğu Asya Gelişme Deneyimi Üzerine Tartışmalar

2. 1. Neoklasik Yaklaşım

Neoklasik yaklaşım, Doğu Asya'da ticaret rejimlerinin ithal ikamesi ve ihracat aktiviteleri arasında çoğu ekonomiden daha yansız işlediğini ileri sürmektedir. Bu durumun karşılaştırmalı üstünlükler temelinde uzmanlaşmayı kolaylaştırdığı belirtilmektedir. Başka bir ifadeyle, bazı bireysel kalemlerde ve bazı ülkelerde önemli farklılıklar olduğu halde, ticareti yapılan malların yerel fiyatlarının, ortalama olarak dünya fiyatlarından çok az ayrıldığı vurgulanmaktadır. Neoklasik yazarlar başarılı ekonomilerin, büyük ölçüde, doğru fiyatları elde edenler ve kaynak tahsisinde piyasa sinyallerinin yönlendiriciliği yasaklamayanlar olduğunun altını çizerek (Smith, 1995: 4).

Neoklasik bakış açısına göre, Doğu Asya başarısının anahtarı tarafsızlıktır. Bu ekonomistlere göre, bölgedeki hızlı ilerlemenin nedeni, iç ve dış piyasalar için üretim yapma dürtüsünün eşit olduğu, yansız bir ticaret rejiminin uygulanmakta oluşudur. Doğu Asya hükümetlerinin, piyasaların başka yerlere göre daha yansız işleyişine izin veren bir ticaret rejimi yarattıkları ve bunun sonucunda eşine az rastlanır bir ihracat hamlesi ve sürdürülebilir kalkınmayı teşvik ettikleri ileri sürülür. Örneğin, Krueger, ihracata yönelik

büyüme stratejisini sürdüren Doğu Asya ülkelerinde, ihracat sektörlerine ithalata rakip sektörlerden daha fazla teşvik sağlanmadığını ve ihracata yönelmenin ilk aşamalarında, hükümetlerin ihracatçı firmalar arasında da ayırım yapmadığını belirtir. Ona göre, ihracata yönelik her türlü destek ve özendirme bütün ihracatçıları kapsayacak biçimde uygulanmıştır (Krueger, 1990: 109). Benzer biçimde Balassa da, Doğu Asya'nın başarısının başlıca öğelerini, sınırlı devlet müdahalesiyle birlikte yansız ve istikrarlı bir teşvik sistemi, iyi işleyen emek ve sermaye piyasaları ve özel sermayeye güven olarak sıralamaktadır (Balassa, 1988: 288).

Bu bakışta, bölge hükümetlerinin sanayi politikası müdahaleleri olmazsa olmaz değildi. Başarılı ekonomik performansın temel nedeninin iyi ekonomik yönetim olduğu düşünülüyordu. Özellikle makroekonomik disiplinin sağlanması ve beşeri ve fiziki altyapıdaki sağlamlığın, büyümenin hızını, sürdürülebilirliğini ve eşitlikçiliğini belirlediğine dikkat çekiliyordu. Makroekonomik istikrar ve yüksek yatırım ve tasarruf düzeyleriyle birlikte makul beşeri sermaye ve altyapı yatırımlarının Doğu Asya'nın ihracat başarısının köşe taşları olduğu vurgulanmaktaydı. (World Bank, 1993: 11-16).

Neoklasik açıklama, Doğu Asya ülkelerinin faktör donatımı temelinde karşılaştırmalı üstünlüklerini izledikleri görüşüne çok sayıda ampirik kanıt bulunabileceğini önerir. Doğu Asya'da geleneksel emek yoğun endüstrilerden daha sermaye ve teknoloji yoğun endüstrilere kayma ve yeni teknolojilerin benimsenmesi beşeri sermaye stokunda gerçekleşen eşanlı büyüme tarafından kolaylaştırılmıştır. Başarılı ekonomik büyüme sermaye birikimi ve endüstrilerin görece teknolojik etkinliğinin değişmesi yoluyla karşılaştırmalı avantajların kendi kendine değişimine yol açmıştır (Smith, 1995: 5).

Karşılaştırmalı üstünlüklerini izleyen bir ülke, yaparak öğrenme, teknoloji edinimi ve verimlilikteki büyüme gibi dinamik yararlarından da faydalanır. İhracata yönelik ticaret rejimi kaynakları, ülkenin en verimli endüstrilerinde yoğunlaştırarak karşılaştırmalı üstünlükler doğrultusunda endüstriyel genişleme eğilimini özendirir. İç ortamın korunma yerine rekabete açılması üretim maliyetlerini düşürmeye yönelik çabaların artmasına neden olur. İhracatın büyümesi, yeni teknoloji içeren malların ithalatına ve yeni üretim ve yönetim fikirlerinin girişine olanak sağlayarak teknolojik yakalama sürecine yardımcı olur. Burada ticaretteki genişlemenin teknolojik iyileşmeye, teknolojik iyileşmenin de ticarete genişlemeye yol açtığı erdemli bir döngüden sözedilebilir (Smith, 1995: 5).

Neoklasik ekonomistler, Doğu Asya ülkelerinde uygulanan sanayi politikasının başarılı olmadığını, diğer bir ifadeyle hedeflenen endüstrilerde istenilen sonuçlara ulaşamadığını belirtirler. Örneğin, Smith, 1980'lerin ilk yıllarında Tayvan'da ekonomiyi emek-yoğun endüstrilerden teknoloji yoğun ürün ve endüstrilerin gelişimine doğru kaydırmak için tasarlanan gelişme programının başarısız olduğunu belirtmektedir. Ekonomide ticari liberalizasyon sürerken, Tayvan hükümeti 1982 yılında endüstrinin yeniden yapılanması ve endüstriyel gelişmeyi hızlandırmanın bir aracı olarak, stratejik endüstrileri teşvik eden sektörel bir politika izlemiştir. Stratejik endüstrileri seçerken, yüksek teknoloji yoğunluğu, piyasa potansiyeli, yüksek katma değer ve endüstriler arası bağlantılar kriterleri izlenmiştir. Smith, uygulanan politikaya yönelik ampirik

araştırmaların sanayi politikası müdahalelerinden yararlananların stratejik endüstriler olmadığını gösterdiğini belirtmektedir. Ona göre, teşvik yapısı, yüksek teknoloji endüstrilerine karşı ayrımcı olmuş. düşük beceri ve teknoloji yoğun ve düşük uluslararası rekabet gücüne sahip endüstriler lehine gerçekleşmiştir. (Smith, 1995: 17-8).

Spesifik endüstrileri hedeflemeye yönelik MITI politikalarının sonuçlarının pratikte karmaşık olduğunu belirten Smith, piyasa güçleri, MITI'nin politikaları ve Japon iş dünyasının liderliğinin bileşiminin genellikle Japonya'da yüksek rekabetçi bir evre yarattığını ifade etmektedir. Genelde endüstriyel hedeflemeyi başarılı bulan yazar, sanayi politikası uygulamalarının bir çok endüstride başarısız olduğunu belirtmektedir. Uygulanan politikaların vergi mükelleflerine ya da tasarruf sahiplerine yüksek maliyetler yüklediğine dikkat çekilmektedir. MITI'nin yeni araba motorları imalatının yükselişini engellemede başarısız olduğu ve böylece Japonya'nın başarı hikayelerinden birini doğumunda öldürmeyi başaramadığı vurgulanmakta ve MITI'nin gemi yapımında büyük bir genişlemeyi teşvik ettiği, sonuçta da dünya çapında aşırı kapasiteye neden olduğu belirtilmektedir. (Smith, 1995: 15).

Krugman ve Obstfeld, erken dönem (1950-70 arası) Japon sanayi politikasının dinamiklerinin stratejik ticaret politikasından ziyade diğer faktörlere dayanma ihtimalinin daha yüksek olduğunu belirtmektedir. Yazarlara göre, Japonya'nın başarısında birçok neden bulunmaktadır: lke dünyada en yüksek tasarruf oranlarına sahipti, etkin bir eğitim sitemi vardı, emek-yönetim ilişkileri iyiydi ve işletme eksenli kültür onların enerjisini şirket yönetimine kanalizetmekteydi. Ticaret stratejinin büyümede kk bir pozitif faktör ya hatta bir engel olması olasıdır. Yazarlar, Japonya'nın çok başarılı endüstrilerinin ki, bunlar otomobiller ve tüketiciler elektroniklerdir, yüksek önceliğe sahip olduğu kabul edilen sektörlerden olmadığına dikkat çekmektedir (Krugman ve Obstfeld, 2000: 286).

1970'lerin ortalarından sonra, Japon politikası yeni bir dizi bilgi yoğun ya da ileri teknoloji endüstrilerini özendirmeyi amaçlamaktaydı. Stratejik ticaret politikasının araçları araştırma geliştirme için mütevazi desteğin kombinasyonu ve yeni teknolojileri geliştirmeyi amaçlayan hükümet endüstri işbirliğiyle yapılan araştırma projelerinin özendirilmesi idi. Krugman ve Obstfeld, bu yeni politikaların da etkin olmadığını belirtmektedir. Çünkü, 1975'den beri hedeflenen endüstriler (en önemlisi yarı iletkenler) hala Japon ekonomisinin çok kk bir parçasını oluşturmaktadır. Japon ihracat başarısını ortaya Japon tüketiciler ürünleri yeni teknoloji politikasını yansıtılmamaktadır (Krugman ve Obstfeld, 2000: 287).

2. 2. Yapısalcı Yaklaşım

1980'lerin başlarından beri, alternatif bir açıklama Kuzeydoğu Asya (Japonya, G. Kore, Tayvan, Singapur) lkelerinin ekonomik başarısının devlet tarafından yapılan seçici müdahalelere atfedilebileceği iddiasıyla yükseldi. Bu literatürün öncüleri ve en önemli temsilcileri olarak, MITI ve Japon Mucizesi (1982) alışması ile Chalmers Johnson, Güney Kore ve Geç Sanayileşme (1989) alışması ile Alice Amsden ve Yönetilen Piyasa (1990) alışması ile Robert Wade zikredilebilir.

Literatürün önemli kavramlarından biri olan *gelişmeci devlet*¹ kavramı ilk olarak Chalmers Johnson tarafından Japonya'nın II. Dünya Savaşı sonrası endüstriyel büyüme sürecine özellikle de politika yapımında hükümetin yaklaşımının özel doğasına atfen kullanıldı ve gelişmeci devlet olgusu Japonya'nın tarihsel deneyiminin bir sonucu olarak görüldü (Johnson, 1982: 17-34). Burada belirtilmesi gereken nokta, gelişmeci devlet faaliyetlerinin temel itkisi, piyasa mekanizmasını ortadan kaldırmak değil, girişimsel karar alma sürecini ve özel mülkiyeti koordine edici ve piyasayı geliştirici müdahalelerle onu desteklemektir. Bu anlayış doğrultusunda, Japonya'da özel sektörün işbirliğiyle MITI tarafından stratejik endüstriler korunmuş ve desteklenmiştir. İş dünyasının istekli bir biçimde izlediği hükümet liderliği Japon ekonomik başarısının anahtarı olarak görülmüştür.

Yapısalcıların en meşhurlarından biri olan Robert Wade, Doğu Asya'nın başarısını *yönetilen piyasalara* atfeder. Wade, Doğu Asya'da hükümetlerin piyasada kaynak dağıtımını yönettiğini belirtir. Hükümetler seçilen birkaç endüstriye yoğun biçimde kaynak aktarımında bulunurlar. Bu durum başarılı endüstrilerin seçilmesinin ötesinde yaratılmalarını ifade eder. Başka bir ifadeyle bir ülkenin karşılaştırmalı üstünlükleri doğal olarak gelişmez. Aksine karşılaştırmalı üstünlükler hükümet müdahaleleri sonucu yaratılır (Wade, 1990b: 27-29). Devlet karşılaştırmalı üstünlüklerin farklılaşması gereğini önceden sezer ve uluslararası piyasalara yönelik üretim yapan ulusal şampiyonların geliştirilmesi için saldırgan biçimde müdahalede bulunur.

Wade, genellikle Kuzey Doğu Asya'da olduğu gibi, Tayvan'da hükümetlerin kaynak tahsisi sürecine rehberlik ettiğini ya da bu süreci yönettiğini bunun da serbest piyasada meydana gelecek olan üretim ve yatırım yapısından farklı bir üretim ve yatırım yapısına yol açtığını belirtir. Ona göre, Doğu Asya'daki devlet müdahaleleri, neoklasik yaklaşımın kabul edeceği *iyi müdahale* düzeyinin çok ötesine taşmıştır. Hızlı gelişme gösterdikleri dönemlerde, bu ülkeler iddia edildiği gibi serbest ticarete fazla bel bağlamışlardır. Bilakis, bu süreçte devletin doğrudan rolü ön plana çıkmaktadır. Kuzeydoğu Asya ülkelerinin deneyimleri açıkça göstermektedir ki, devletin doğrudan ve fiyat mekanizması yoluyla uygulamaya koyduğu seçici müdahaleler, ekonomik gelişmenin uzun dönem ihtiyaçları açısından hemen her zaman, piyasa süreçlerinin başarabileceğinden çok daha uygun sonuçlar sağlamıştır (Wade, 1990b: 342-3).

¹ Gelişmeci devlet: Üretime tüketim merkezli faaliyetler karşısında öncelikli yer veren bir liderliğe sahip olan, kilit iş çevreleri arasındaki danışmanlık kurumlarını ya da finans gibi kilit kaynakları kontrol ederek iş çevreleriyle işbirliği yapmaya muktedir ve özel çıkar gruplarının büyümeden taviz verilmesi biçimindeki taleplerine direnebilen bir devlet yapısını ifade eder. Bu türden bir siyasal aygıtın kalitesinin işareti, ulusun yatırım kaynaklarını arttırabilmesinde; bu kaynakların büyük bir kısmının ülke sınırları içerisinde yatırıma yönelik üretken faaliyetlerde kullanımını garanti altına alabilmesinde; yatırımları yüksek ücretin sürekli kılınacağı yüksek katma değerli endüstrilere yönlendirebilmesinde ve bu türden projeleri uluslararası rekabetin baskısına açmada devlet gücünü kullanabilmesindedir.

Amsden, G. Kore deneyiminden hareketle yapısalcı bakışın diğer bir versiyonunu önerdi. O. G. Kore hükümetinin desteklerin dağıtım yoluyla sadece bir banker gibi değil aynı zamanda girişimci olarak hareket ettiğini, neyin, ne zaman, nasıl ve ne kadar üretileceği kararını etkilediğini ileri sürer (Amsden, 1989: 143-4). Dahası, hükümetler, kaynakların dağılımını yönlendirerek, yatırım ve ticareti arttırmak için sübvansiyonlar kullanarak ve üretim ve ihracatı arttırmak için de geniş bir destek sisteminden yararlanarak görece fiyatlara müdahale etmiştir. Bu müdahale sonucunda, fiyatlar, piyasalarda oluşacak olan denge düzeylerinden farklı, yani *hatalı* düzeye getirilmiştir (Amsden, 1989: 139-147). Sonuçta, endüstriyel yapının örüntüsü piyasanın yapabileceğinden farklılaşmıştır.

Yapısalcı yaklaşıma göre, Doğu Asya'nın başarısı daha liberal piyasalardaki üstün bir dağıtım etkinliğinden değil, daha az dinamik endüstriyel bölge ve ortamlardaki daha yüksek ve farklı bir yatırım bileşeninden kaynaklanır. Üstün başarının en temel nedeni, ülke sınırları içinde uluslararası rekabet disiplininin korunmak yerine, ona açılan, üretken, yüksek katma değerli endüstrilere çok büyük oranda yatırım yapılmasıdır. Yatırım biçimi büyük oranda uzun vadeli hükümet faaliyetlerine- ya da stratejik endüstriyel politikalara- bağlıdır. Bu türden girişimler belli endüstrileri destekler, disipline eder ve üretken kapasiteyi bu sektörlerle yönlendirir. Bu da, piyasa güçleri kendi başarılarına bırakıldıklarında ulaşılamayacak bir yatırım ve üretim profili ortaya çıkarır (Weiss ve Hobson, 1999: 176).

Asya'nın üç ekonomisi (G.Kore, Tayvan ve Japonya) içerisinde devletin rolü açısından temel nokta endüstriyel yapıyı dönüştürmeye yönelik uzun erimli çabadır. Bölgedeki endüstriyel politikanın anlamı, devletin teşvik ettiği endüstri yapısının ileri teknoloji içeren ve yüksek katma değerli ürünlere doğru kaymasıdır. Söz konusu ekonomilerde uygulamaya konulan politika araçları zaman içerisinde ve kendi aralarında farklılık gösterse bile, üç ortak politika modeli göze çarpar: desteklenen firmaların sıkı disiplini, kamusal desteklerin kullanımında seçici bir yaklaşımla hareket edilmesi ve piyasa genişlemesinin hedeflenmesi (Weiss ve Hobson, 1999: 176-183). Bu üç ortak politika modeli bölgede uygulanan endüstriyel politikanın temel bileşenlerini oluşturur.

3. Doğu Asya'da Uygulanan Sanayi Politikasının Temel Bileşenleri

3. 1. Firmaların Disipline Edilmesi: Kamusal Desteklerin Belirli Koşullara Bağlanması

Bölgedeki endüstriyel politikanın temelini oluşturan teşvik sisteminin en önemli özelliği, bir bütün olarak Doğu Asya hükümetlerinin, kamusal desteği oldukça sıkı bir biçimde icraat kriterine bağlamalarıydı. (Erdogdu, 1998, 184). Doğu Asya'nın bu icraata bağlı politikası, çoğu Avrupa ve Anglo-Sakson endüstrisindeki destek modeline şekil veren yardımların "kurtarma ve bol keseden dağıtım" özelliğine oldukça aykırıydı. (Weiss ve Hobson, 1999: 178). Doğu Asya'da iyi icraat ödüllendirilirken, başarısızlık cezalandırılmaktaydı. Kötü yönetim nedeniyle zorluk içerisine düşen firmalar, genelde desteklenmemekteydi. Doğu Asya hükümetleri tarafından firmalara yüklenen en önemli icraat kriteri, firmalar için ihracat hedeflerinin belirlenmesiydi. (Hikono ve Amsden, 1998: 66). Firmalar bu hedefleri kabul ederek faaliyetlerini sürdürmekteydi. (Vogel,

1991: 51). G. Kore, teşviklerin icraat kriterine bağlanmasında en belirgin ve olgun örneği oluşturmaktaydı. Politik ilişkileri ne kadar iyi düzeyde olursa olsun, sübvansiyon alan tüm firmalara az ya da çok miktarda ihracat yapma zorunluluğu getirilmişti. G. Kore gibi, kereste kaynağı olmayan bir ülke için asla geleceği olmayan kağıt sanayiine bile minimum ihracat hedefleri konmuştu. G. Kore devleti için ihracat, sübvansiyon alan firmaların gelişiminin açık bir göstergesiydi. İhracatın bu yönü, çoğu sanayi dalında, miktardan daha önemliydi (Amsden, 1991: 28).

Amsden, G. Kore devletinin koyduğu diğer üç disipline edici kontrol uygulamasını tanımlamaktadır (Amsden, 1991: 28). Bunlardan ilki sıkı fiyat denetimleri yoluyla tekellerin ayrıcalıklarının kırılmasını içermektedir. Geniş pazarlara sahip firmalar, tekel gücünü kırma adı altında, her yıl değiştirilen fiyat denetimleri ile disipline edilmektedir. Devlet, belirli endüstri kollarındaki firma sayısını, üretimi bir merkezde yoğunlaştırmak amacıyla sınırlamıştır. Ancak daha sonra piyasa gücünün kötüye kullanılmasının önüne geçmek için yıllık fiyat kontrolleri konusunda firmalarla pazarlıklara girişmiştir. Fiyat denetimleri, içinde un, şeker, kahve, kırmızı biber, elektrik, gaz, çelik, kimyasal maddeler, sentetik lifler, kağıt, ilaç, naylon çorap, otomobil ve televizyon da bulunan yüzden fazla ürünü kapsamıştır. Fiyat denetimleri sadece fiyat istikrarını sağlamakla kalmamış, aynı zamanda iç piyasa fiyatlarının oluşumunda önemli bir rol oynamıştır (Leudde-Neutra, 1988: 77). Firma giriş çıkışları, yatırım ve fiyatlandırmalar düzenlenerek "rekabet yönetimi" gerçekleştirilmiş, "zararlı rekabet" azaltılmıştır (Chang, 2003: s. 98).

Üçüncü bir genel disiplin mekanizması, devletin finans kurumlarını denetlemesi üzerinden çalışmaktaydı. Yakın zamana kadar tüm ticari bankaların devletin elinde olması ve tüm finans kurumlarının devlet denetimi altında çalışması sonucu ucuz kredi spekülasyonu engellendi. Ancak bu konu abartılmamalıdır. 1990'larda bazı G. Kore chaebol'lerinin (büyük holding) yardım kredilerini arazi spekülasyonunda kullandıkları görüldü (Weiss ve Hobson, 1999: 178). Bu olgu 1997 Finansal Krizi'nin nedenleri arasındaydı. Dördüncü disiplin aracı, sermayenin dışarı çıkışına sıkı bir denetim getiren mekanizmaydı. Yatırımcıların likit sermayeyi denizaşırı ülkelere aktarmaları kontrol altında tutuluyordu. 1960 yılında çıkarılan bir kanuna göre, milyon dolar ya da daha yüksek bir miktarı yasadışı yollarla ülke dışına çıkarmanın cezası, on yıl hapisinden idama kadar değişiyordu.

Amsden, G. Kore'de hiçbir firmanın, devleti açık bir biçimde eleştirmesi halinde başarıya ulaşamayacağını ve devletin desteklemediği hiçbir firmanın da gelişemeyeceğini belirtmektedir (Amsden, 1991: 29). Amsden'e göre, her ne kadar sübvansiyonların dağıtımı bozulma getiriyorsa da, uygulanan disiplin yine de başarılı olmuştur. Genelde, iyi performans gösterenler ödüllendirilmiş, kötü performans gösterenlerse cezalandırılmıştır. Pek çok kez devlet, finansör olarak, sağlıklı işleyen sanayilerdeki, kötü yönetilerek batan firmaları kurtarmayı reddetmekle kalmamış, bu firmaların mallarını daha başarılı başka firmalara (politik olarak devleti destekleyen, ama ayrıca daha iyi yönetilen işletmelere) aktarmıştır.

Buradan, devletin özel sektörü desteklemesinin bir fiyatı olduğu sonucu çıkmaktadır. Devlet özel sektöre koşulsuz destek sağlamamaktadır. Weiss ve Hobson'a göre, Doğu Asya'nın yeni sanayileşen ülkelerinin piyasaları yönetmedeki etkinliğinin sırlarından biri, kamusal desteklerin belirli koşullara bağlanmasıdır (Weiss ve Hobson, 1999: 179). Japonya ve Tayvan'da olduğu gibi G. Kore'de de sübvansiyonlar karşılıklılık ilkesi doğrultusunda, her büyük firmanın gösterdiği performansa göre dağıtılmıştır. Oysa, diğer geç sanayileşen ülkelerde, sübvansiyonlar belli bir oran gözetilmeden, yardım amacıyla her firmaya dağıtılmaktadır (Amsden, 1991: 29). G. Kore'de sübvansiyon olarak ucuz sermaye (genelde negatif faiz oranlarında ve olması gereken görece fiyattan farklı) elde eden firmalar, spekülasyon değil, üretim yapmak zorundadır. Korunan iç piyasada satış yapmalarına izin verilmektedir, ama yabancı piyasalardaki paylarını artırmaları için verimliliği ve ürün kalitesini yükseltmeleri de şart koşulmaktadır. Yabancı teknolojiyi ithal edebilirler, ancak kendi araştırma-geliştirme laboratuvarlarına yatırım yapmak zorundadırlar.

Benzer bir biçimde, sendikaları emri altına alma, minimal sosyal harcama, ve gayri resmi ücret politikası yoluyla, devlet, emek maliyetinin denetimine de yardımcı olmaktadır. Devlet desteğine karşılık, ödenmesi zorunlu bir fiyat vardır. Bu fiyat da firmaların işçilerini eğitmeleri ve ekonominin durgunluk dönemlerinde işçilerini koruma yükümlülüğünü üstlenmeleridir (Amsden, 1991: 29).

3. 2. Kamusal Desteklerin Kullanımında Seçici Davranılması

Doğu Asya'nın yeni sanayileşen ülkelerinin uyguladığı sanayi politikasının dikkate değer ikinci bir özelliği, kamusal desteklerin seçici bir yaklaşımla kullanılmasıdır. Bu üretim-merkezli devletler, herkesi desteklemek yerine, öncelikli ya da kalkınma bölgeleri olarak belirlenmiş spesifik sektörleri hedef almaktadırlar. G. Kore, Tayvan ve Japonya rekabetçi avantaj kavramını izlemişlerdir Weiss ve Hobson, 1999: 179). Bu gittikçe inişe geçen ya da düşük katma değerli endüstrilerin aşamalı olarak ortadan kaldırılmasını ve kaynakların yeni ya da gelişmekte olan büyüme alanlarına yönlendirilmesini içermektedir.

Nitekim, birçok kritik alanda, neo-klasik beklentinin aksine, bu ülkeler ucuz emek avantajını kullanma düşüncesine karşı çıktılar. Örneğin G. Kore yönetimi, petrol ticaretinde yaşanan patlamayı tanker yapımına kayarak kendi lehine döndürmeyi başardı, benzer şekilde gemi yapım sektöründe rekabet avantajı yaratmak için de, sermaye-yoğun teknoloji kullanıldı. Öyle ki, 1983 yılında G. Kore'nin üretimi, on yıl önce üretimi G. Kore'den 230 kat daha fazla olan İsveç'in üretiminin 5 katına yükselmişti (Weiss ve Hobson, 1999: 180). Singapurda 1970'li yıllarda, teknoloji-yoğun endüstriler hükümet tarafından bilinçli bir biçimde yönlendirildi. Bunun sonucunda ülkenin karşılaştırmalı üstünlüklerinde farklılaşma yaşandı. Singapur 1960'lı yıllarda, tekstil, mobilya, kimyasallar ve kaynak-temelli ürünlerde karşılaştırmalı üstünlüğe sahipti. 1990 yılına gelindiğinde ise ülkenin karşılaştırmalı üstünlükleri elektrikli ve elektriksiz makine üretimine kaymıştı (Chow ve Kellman, 1993: 18-19).

Tayvan'da devletin finanse ettiği endüstriyel elektronik, sentetik fiber, temel metaller, gemi yapım ve makine parçaları sektörlerinin gelişimi bürokratların

karşılaştırmalı üstünlük konusundaki değişimi fark ettikleri geniş bir alanı örnekler. Dahası, kamu işletmelerinin Tayvan'ın ileri endüstrilere doğru kaymasında en tercih edilen araç haline gelmesine karşın devlet yönetimi aynı zamanda özel sektörde de varlığını gösteriyordu (Weiss ve Hobson, 1999: 180). Nitekim, 1950'li yıllarda devlet özel sektörü dolaysız bir biçimde yönlendirdi. Pamuk, demir-çelik ve rafine petrol gibi temel malların kamu firmaları tarafından üretilmesi ve bu malların 1960'lı yıllarda ülke ihracatının sürükleyici sektörleri haline gelen, tekstil, makine, suni gübre ve plastik gibi endüstri kollarında faaliyette bulunan özel firmalara ucuz bir fiyatla satılması bir strateji olarak benimsendi (Vogel, 1991: 30). Örneğin, Çin Petrol, tekstil endüstrisinde kullanılan sentetik iplerin üretimi için kimyasal girdiler sağlarken, 1970'lerin sonlarında da Çin Çelik makine sanayii için düşük maliyetli çelik temin etti.

Bu deneyimler, devletçe yapılan stratejik seçimlerin karşılaştırmalı üstünlükleri ve endüstrilerin yapısını belirleyebildiğinin kanıtıydı (Kwon, 1998: 16). Ulusal karşılaştırmalı üstünlüğü sermaye, emek ve doğal kaynak donanımıyla birlikte devletin endüstriyel seçimleri belirlemektedir. Çünkü karşılaştırmalı üstünlük uzun dönem ulusal strateji tarafından hızlandırılmış, birikmiş sermaye ve yetenek birikiminin bir sonucuydu (Wade, 1988: 153). G. Kore'nin karşılaştırmalı üstünlüklerini bilinçli bir biçimde değiştirmesi yüksek bir hız ve yoğunlukta gerçekleşti. Bu ülkede karşılaştırmalı üstünlüklerin değişimi ülkenin ihracat yapısındaki farklılaşmadan açıkça izlenebilir. 1960'tan 1987'ye madencilik ve mamul mal üretiminin gayri safi milli hasıladaki payı %14.4 ten % 32.3 e yükseldi. Aynı yıllar arasında mal ihracatı ortalama olarak yıllık %40 artış gösterdi. 1960 yılında birincil mallar (tarım, deniz ve maden ürünleri) ve tamamlanmamış mallar (ham ipek, tekstil ipleri) toplam ihracatın %82.1'ni oluştururken, 1975 yılında bu ürün kategorilerinin ihracattaki payı % 16 ya geriledi (Kwon, 1998: 17).

Kamu kuruluşlarının rekabet avantajlarını sezişinde ifadesini bulan benzer bir piyasa öncülüğü. Savaş sonrası Japonya'nın büyük endüstrilerinde de kendisi gösterdi. Örneğin MITI'nin, yeni enformasyon teknolojilerinin kazanılması, özümsemesi ve yaratımında öncülük etmesi açıkça bu konudaki birçok örneğin Japonya ayağını oluşturur (Weiss ve Hobson, 1999: 180). Disipline edilmiş bir koruma ve seçilmiş sermaye-yoğun ve yüksek teknoloji endüstrilerin teşvik edilmesiyle birlikte çelik, otomobil, renkli televizyon, yarı iletken ve bilgisayar sektörlerinde devlet koordinasyonunun rolü çok iyi bir biçimde kayda geçmiştir.

Bir bütün olarak, Doğu Asya'da yöneticiler sanayinin teşvik edilmesinde disipline edici ve seçici bir yaklaşıma sahiptiler. Bu türden yaklaşımlardan biri, ölçek ekonomileri, malların yerli bileşimi, kalite ve üretim teknolojilerini geliştirme ve ihracat hedefleri gibi, icraat standartları karşılığında teşviklerin manipüle edilmesiydi (Weiss ve Hobson, 1999: 180). İlke olarak birçok sanayi sektörü için destekleme geçerli iken, pratikte zorlu standartlar her endüstri kolunda yalnızca az sayıda firmanın bu desteği alabilmesi anlamına gelmektedir. Bir diğer yol, özel yatırımlar ve yardım için kilit sektörleri hedef seçmek, ama endüstrideki diğer bir çok firmanın da teşviklerden faydalanmasına izin vermektir. Endüstriyel hedeflemenin oldukça yanlış anlaşılması olduğu ve zorluklarının da çok abartılmış olduğunu belirtmek gerekir. Johnson'un ifadesiyle, bu kaynakların gelecek için ekonomik açıdan etkin dağılımının dinamik bir

tarzda öngörülmesidir. Bu amaca, piyasanın yerine bürokratik kriterlerin konulmasıyla ulaşamaz. Aksine, bu durum teknolojik değişimin doğasını anlamak ve bunun ekonomi üzerindeki olası etkilerini görebilmek için kamu ve özel sektörün ortak çabasını gerektirir (Johnson, 1984: 9-10).

Daha genel olarak, DA'nın Yeni Sanayileşen Ülkelerinin kalkınmacı elitleri ithal ikameci projeleri planladılar. hafiften ağır sanayiye geçişin mimarlığını yaptılar, yavru endüstrilere rekabet avantajlarını yarattılar ve doğrudan yabancı yatırımlar üzerinde kontrol kurdular (Amsden, 1989: 80-81). Bu ülkelerde hükümetler hem piyasayı kontrol ettiler hem de piyasaya öncülük yaptılar (Wade, 1990, 246). Hatta, 1960'lar ve 1970'lerin bir olgusu olarak ağır sanayi üzerinde yoğunlaşma, varlığını büyük oranda kamu politikalarına borçludur (Weiss ve Hobson, 1999: 181). Bu durum aynı şekilde, 1960'lardan bu yana yoğun bir devlet desteği ve tercihli kredi ile kurulan G. Kore chaebol'leri, doğrudan milliyetçi Kuomintang partisi iktidarı tarafından tasarlanan ve kontrol edilen Tayvanlı şirketler ve Japon devleti tarafından finanse edilen dev. sinai holdingler (kreitsular) için de geçerlidir. Örneğin G. Kore hükümeti 1970'ler boyunca devasa holdinglerin gelişmesini teşvik etmek için kaynakları az sayıda işletmeler üzerinde yoğunlaştırdı. Devlet uluslararası alanda rekabet edebilen girişimcilerin ellerine kaynaklarını vererek büyük firmaların taraftarı oldu. Ayrıca devlet, birleşmeleri teşvik ederek ve firmalara giriş ve çıkışı yönlendirerek büyük şirket gruplarının yaratımına yardımcı oldu. Bu durum ülkenin imalat endüstrisinde yüksek düzeyde piyasa yoğunlaşmasına yol açtı. 1990 yılında, en büyük 50 chaebol ülke gayri safi yurt içi hasılasının %15'ni sağlamaktaydı (Sing, 1998: 125). Bu tarz endüstriyel yapı kasıtlı bir biçimde hükümetçe yaratıldı. Devlet endüstriyi büyük ölçek ve karmaşık teknoloji gerektiren faaliyetlere itmede oldukça müdahaleci bir stratejiden faydalandı ve aynı zamanda ulusal mülkiyeti teşvik etmek için dolaysız yabancı sermaye akışı sınırlandırıldı. Bu politikanın altında yatan mantık, kısmen ekonomik, kısmen de jeopolitiktir (Weiss ve Hobson, 1999: 181). Japonların keiretsu'ları gibi ölçek ekonomileri yaratmak, ekonomik boyutu, güvenliğin tehdit altında olması nedeniyle, askeri açıdan stratejik sektörlerin geliştirilmesi ise jeopolitik boyutu oluşturuyordu. Vurgulanması gereken nokta, DA'lı bürokratların her şeyi bilen bilginler ya da yanılmaz insanlar olmaları değildir. Burada önemli olan nokta, sağlam destek karşılığında icraat standartlarının tutturulmasının şart koşulması ve kaynakların kilit teknolojilere yoğunlaştırılmasıdır.

3. 3. Piyasa Genişlemesinin Hedeflenmesi

DA'nın yeni sanayileşen ülkelerinde, şirketler kar maksimize etmek yerine daha çok imparatorluk kurmak türünden bir davranış içerisindeydiler (Weiss ve Hobson, 1999: 182). Özellikle, Japonya ve G. Kore'de, şirketlerin stratejisi piyasa payına, kârdan daha fazla öncelik verme yönünde olmuştur. Japon şirket yöneticileri piyasa payını sürdürmeye varlıklarına yüksek getiri elde etmekten ya da pay sahiplerinin zenginliğini artırmaktan daha ilgilidirler (Sing, 1998: 122). G. Kore chaebol'leri, 1960'larda ülke içerisinde satış yapmak çok daha kârlı olmasına karşın ihracat piyasalarına girmeye devam ettiler, ve 1970'lerde yatırımlarını getirisi yavaş olmasına rağmen ağır endüstriye kaydirdılar.

DA firmalarının yatırım davranışlarında, İngiliz ve Amerikalı benzerlerine oranla daha uzun vadeli perspektiflere eğilimli olması, bölgenin siyasi kurumlarının niteliğiyle ilişkilidir (Weiss ve Hobson, 1999: 183). Japon şirketleri tipik bir biçimde piyasa genişletici stratejileri, insan ve yatırım kaynaklarının kullanımı konusunda da diğer uzun vadeli perspektifleri uyarladılar. Ancak bu stratejik davranışlar kendine özgü değildir. Bu davranış biçimi üretimin uzun vadeli gerekliliklerinin, sistematik bir biçimde, üretimin kısa vadeli çıkarları karşısında öncelik kazandığı bir devlet modelinin şekillendirdiği kurumsal yapılara doğru evrildi. Japon yönetim tarzının ufuklarını belirleyen kurumlardan biri uzun süreli istihdam sistemiydi. Devlet bu sistemin gelişiminin temellerini, II. Dünya Savaşı süresince şirketlere eğitim programlarını zorunlu kılarak kısmen sağladı. İşverenler bir kere işçilerin eğitimine yatırım yapmaya mecbur tutulduklarından ve bu nedenle eğitim için altyapıları oluşturduklarından, bu iş gücünü ellerinde tutmaya çalışmaları, kısa dönemli iş çevrimi mantığına zıt olsa da, uzun dönem açısından oldukça mantıklıydı.

DA'nın yeni sanayileşen ülkelerinde uzun vadeli endüstriyel canlılığa adanmışlık, kendini yalnızca sektörlerle ilgili stratejilerde değil, imalat sektörünün rekabet edebilirliğinin güçlendirilmesine adanmış geniş bir politika ve kurumlar alanında da gösterir. Kısaca, devlet bürokrasisi ve endüstriyel işletmelerin yönelimleri arasında simetrik bir durum vardır (Weiss ve Hobson, 1999: 183).

4. Sanayi Politikasının Geleceği: Diğer Gelişmekte Olan Ülkelerde Uygulanabilirliği

DA'nın ilk kuşak yeni sanayileşen ülkelerinde uygulanan sanayi politikalarının benzeri politikalar, diğer gelişmekte olan ülkelerde de uygulanabilir mi? Bu sorunun yanıtını verebilmek için, DA'da uygulanan endüstriyel politikaların, ülkelerin kurumsal yeteneği (institutional capability), değişen uluslararası ticari sistem ve 1997 Finansal Kriziyle ilişkisini belirginleştirmek gerekmektedir.

Endüstriyel politikanın başarılı olabilmesi için, Kuzeydoğu Asya ülkeleri dışında nadiren oluşturulabilecek olağandışı kurumsal yeteneklerin gerektiği ileri sürülmektedir. Bu bağlamda devlet desteği alanlar arasındaki rekabetin etkin bir biçimde devam edebilmesi için Japonya ve G. Kore'de olduğu gibi, kamu yönetiminin yetkin, çıkarlardan yalıtılmış ve rüşvetin çok az görüldüğü bir yapıya kavuşturulmasının zorunlu olduğu vurgulanmaktadır (World Bank, 1993: 102). Kuşkusuz seçici endüstriyel politikanın uygulanmasında kurumsal yetenekler önemlidir ve kurumsal yeteneklerin oluşturulması da uzun bir süreç gerektirir. Ancak yüksek kurumsal yeteneklere sahip olmayan diğer gelişmekte olan ülkelerin yaparak öğrenme yoluyla bu yeteneklere sahip olabildiği de gözden uzak tutulmamalıdır.

Uluslararası ticaretin Dünya Ticaret Örgütü tarafından konulan kurallara göre işleminin, DA ülkeleri benzeri endüstriyel politikaların uygulanma olanağını kısıtladığı ileri sürülmektedir. DA ülkelerinin ihracatı teşvik ve ithal kısıtlamaları altında kullandığı araçların birçoğuna çok taraflı kurallar altında bugün izin verilemeyeceği yadsınamaz bir gerçekliktir. WTO (Dünya Ticaret Örgütü) kuralları üyelerine sanayi politikası aletleri kullanma olanağını sınırlamaktadır. Ticareti bozan birçok politikaya varolan kurallar altında hala izin verilmektedir. Ancak, WTO tarafından yüklenilen aşırı

disiplin ulusal hükümetlerin gelişme amaçlarını izlemedeki esnekliğini azaltmaktadır (Bora, Lloyd ve Pangestu, 2000: 550). Örneğin, Doğu Asya ekonomilerinde benimsenen fiyat kontrolleri, vergi ve destekleme politikaları yoluyla görece fiyatların etkilenmesi olgusunun WTO rejimi altında kullanılabilir bir seçenek olmadığı açıktır. Keza, ihracat yardımları da indirim taahhütlerine konu olmaktadır. WTO rejimi yatırım ve teknoloji akışı konusunda G.Kore tarafından benimsenen bir çok politikayı da yasaklamaktadır. Doğu Asya ekonomileri teknoloji transferinde lisans verme yöntemine dayandı ve yerel yenilik ve marka yaratımını özendirdi. Entelektüel Mülkiyet Hakları Sözleşmesi benzer seçeneklerin gelişmekte olan ekonomiler tarafından kullanılmasını sınırlamaktadır (Panchamukhi, 1996: 13-20).

Yukarıda değinilen kısıtlamaların varlığına rağmen, WTO (Dünya Ticaret Örgütü) rejiminin ticari ve endüstriyel politikalar üzerindeki denetimini abartmamak gerekmektedir. Uruguay Round öncesi dünya ticaret sistemi de kabul edilebilir politika araçları üzerine birçok kısıtlama getirmişti. Bu nedenle İlk Kuşak Yeni Sanayileşen Ülkeler endüstriyel politika araçlarının seçiminde ve ticari partnerleriyle ilişkilerinde oldukça ustaca davrandılar (Chang, 1999: 23). İkinci olarak, WTO rejiminin hala evrim geçiren bir sistem olduğu unutulmamalıdır. WTO rejiminin soyut ilkelere nasıl hayata geçirileceği tam olarak belirginlik kazanmamıştır. Üçüncüsü, WTO rejiminin destekler üzerine koyduğu kısıtlamalar çok bağlayıcı değildir. Bu rejimin tamamıyla yasal kabul ettiği spesifik olmayan destekler ve araştırma-geliştirme, tarım ve dezavantajlı bölgelere destekler gibi belirli türde spesifik destekler bulunmaktadır. Açıkça yasaklanmış tek destek türü, desteği alanlar için kesin ihracat hedeflerinin bulunduğu ya da ithal mal yerine iç ürün kullanmanın istendiği desteklerdir. Dördüncüsü, WTO rejimi ödemeler bilançosu problemi yaşandığında tarifelerin yükseltilmesine ya da miktar kısıtlamalarına izin vermektedir. Pratikte gelişmekte olan ülkelerin hemen tamamı sürekli bir biçimde ödemeler dengesi problemiyle karşılaştıkları için, bu durum bu ülkeler için önemli bir manevra alanı oluşturmaktadır (Chang, 1999: 23-4).

WTO disiplininin etkisi hükümetin rolünü bütünüyle dışlamaktan ziyade, hükümetin rolünü arz tarafına kaydırmaktadır. Altyapı, beşeri sermaye teşkili ve teknolojik yenilik gibi politikalar ihracat rekabetliliği için kritik öneme sahiptir. Bu politikaların ihracatı cezalandırmayacak bir döviz kuru politikası ile tamamlanması gerekmektedir (Bora, Lloyd ve Pangestu, 2000: 557).

DA ekonomilerinin 1997 yılında yaşadıkları finansal krizde bu ülkelerde uygulanan endüstriyel politikaların payı nedir? Bu sorunun yanıtlanması endüstriyel politikaların başarısının ve geleceğinin sağlıklı bir biçimde değerlendirilmesi için önemlidir. Liberal ekonomistler, 1997 finansal krizinin ana sorumlusu olarak Doğu Asya ülkelerinin uygulamaya koyduğu sanayi politikası uygulamalarını görmekteyler. Onlara göre, Kriz, küresel piyasa ekonomisinin krizi değil, Asya'nın devlet kapitalizmi modelinin krizidir (Larsson, 2003: 127, Ho Gong, 2003: 161). Başlangıçta, bölge ülkelerinde devlet-yönlendirmeli sermaye tahsisi, endüstriyel makineyi organize etmiş olabilir, fakat bunu muazzam etkisizliklerle birlikte yapmıştır (McGurn, 2003: 116). Bu bakış açısına göre, Kriz, devletin ucuz kredi politikasının yol açtığı sahte patlamaların sönmesi olarak okunabilir ((Larsson, 2003: 131). Çünkü sözkonusu krediler, kısmen

borsa ve gayrimenkul gibi spekülâtif alanlara kısmen de kuşkulu, karlılığı olmayan endüstriyel projelere diğêr bir ifadeyle *hesleme şirketlere* harcanmıştır.

Öncelikle daha piyasa yönelimli Güneydoğú Asya ekonomilerinin (Tayland, Endonezya, Malezya), endüstriyel politikaları daha derinlemesine uygulayan Kuzeydoğú Asya ekonomilerine (Tayvan, Singapur, ve G.Kore) göre krizden daha fazla etkilendiklerini belirtmek gerekir. Japon ekonomisinde son yıllarda görölen durgunluk ise, endüstriyel politikardan ziyade zayıf makro-ekonomik yönetimden kaynaklanmaktadır. Endüstriyel politikaları uygulamalarına karşın, Tayvan ve Singapur krizden daha az etkilenmiştir (Chang, 1999; 26). Endüstriyel politikaların en yetkin uygulayıcısı olarak görölen G. Kore'nin krize yakalanmasının da uygulanan endüstriyel politikalarla ilişkisi oldukça zayıftır. Çünkü 1990'lı yılların ortalarında G. Kore'nin büyük ölçüde endüstriyel politika uygulamalarından vazgeçtiğı görölmektedir (Chang, 1999; 26).

Güneydoğú Asya ekonomilerinde yaşanan krizin arkasındaki ana faktör bu ülkelerde uygulanan endüstriyel politikalar değildir. Çünkü bu ülkelerde endüstriyel politika uygulamaları küçük bir yer tutmaktadır. Gerçekte, Güneydoğú Asya ekonomilerinde şişkinliğe yol açan faktör endüstriyel yatırımlar değil, gayri menkul yatırımlarıydı. Yaygın anlayışın aksine, G. Kore'de krizin oluşum sürecinde endüstriyel politika uygulamalarından büyük ölçüde vazgeçilmişti. Bazı yüksek-teknolojili endüstrilere araştırma-geliştirme desteğı hariç, 1980'lerin sonlarından itibaren başlayan ve özellikle 1993 yılında Kim Young Sam yönetimiyle hız kazanan bir süreçte, endüstriyel politika uygulamaları oldukça azalmıştı. Bu nedenle, yaşanan krizden endüstriyel politikaları sorumlu tutmak çok anlamlı değildir. Hatta daha ileri gidilerek G. Kore'de krizin arkasındaki ana nedenin endüstriyel politikaların ihmal edilmesi olduğı söylenebilir (Chang, Park ve Yoo, 1998; 739). Çünkü rekabetçi firmalar arasındaki yatırımların eş güdümünden vazgeçilmesi, aynı tür yatırımların anahtar endüstrilerde çoğalmasına yol açmıştır. Sonuç olarak, düşük kapasite kullanımı ve ihraç fiyatlarının gerilemesi nedeniyle, elektronik, otomobil, çelik, petro-kimya ve gemi yapımı gibi öncü endüstrilerin birçoğunda büyük şirket başarısızlıkları meydana gelmiştir. Bu aşırı yatırım olgusu ise, krizin ana nedenini oluşturmuştur. (Chang, Park ve Yoo, 1998; 740).

Chang, Park ve Yoo, 1960 sonrası G. Kore tarihinde ilk kez Kim yönetimi altında Samsung gibi belirli chaebollerin rejime yakınlığından bahsedildiğini belirtmektedir. Kim yönetimi öncesinde chaebollerin bir grup olarak tercihli muameleye tabi tutulduğunun, fakat bu şirketlerden herhangi birinin diğêrlerine göre hükümete daha yakın olmadığının altı çizilmektedir. G. Kore'de Kim yönetimi altında devletle iş dünyası arasındaki ilişkilerde köklü bir dönüşüm yaşanmıştır. Bu dönüşümün ifade ettiğı anlam şudur: büyük imalat şirketleri daha önceki dönemlere göre politik rüşvetten (corrupt political exchanges) daha az yalıtılmıştır. Bu bağlamda, eş-dost kapitalizmi (crony capitalism) denilen olgunun sadece Kim Young Sam yönetimi zamanında doğduğı söylenebilir.

Sonuç

Doğu Asya ülkeleri 1970-90 yılları arasında hem gayri safi milli hasıllarını, hem de imalat sanayi katma değerlerini, aşağı yukarı her yıl OECD ülkelerinden daha hızlı artırmışlar; bunların bir kısmı, (G. Kore, Tayvan ve Singapur gibi) aynı zamanda imalat sanayilerinde ileri teknoloji yönünde yapısal bir dönüşümü de gerçekleştirmişlerdir.

Bu başarıda değinilen ülkelerde uygulanan sanayi politikalarının önemli bir rol oynadığı söylenebilir. Bazı tekil endüstrilerde kamu desteklerinin etkin olmayan biçimde kullanıldığına ortaya çıkması, kamusal desteklerin bir bütün olarak endüstriyel yapının daha ileri teknoloji kullanan ve daha yüksek katma değer yaratan bir yapıya evrilmesinde oynadığı önemli rolü gözgelememelidir.

Bu ülkelerde uygulanan sanayi politikalarının amacı, devletin teşvik ettiği endüstri yapısının ileri teknoloji ve yüksek katma değerli ürünlere doğru kaydırılması olarak belirlenmiştir. Bu amaç, hükümetler tarafından dikkatli bir koordinasyonu gerekli kılmıştır. Bu anlamda bölge hükümetleri piyasa güçlerini disipline etmekten kaçınmamışlardır. Müdahalelerin temel itkisi, piyasa mekanizmasını ortadan kaldırmak değil, girişimsel karar alma sürecini ve özel mülkiyeti koordine edici ve piyasayı geliştirici müdahale ile onu destekleme anlayışı üzerine şekillenmiştir. Diğer bir ifadeyle bu ülkeler piyasaları kullanmış, piyasanın oluşmasına yardımcı olmuş, fakat piyasanın yerine geçmemeye çalışmışlardır. Bu deneyimin devlet-piyasa karşılığının ötesinde, piyasaya rehberlik eden ve piyasanın da rehberliğinden yararlanan bir planlama anlayışının etkinliğini de göstermiştir.

Kuşkusuz değişen uluslararası ticari ortam, Doğu Asya ülkelerinde uygulanan sanayi politikalarının (birçok sınırlamalar ve kamusal destekler), benzerlerinin diğer gelişmekte olan ülkelerde uygulanabilme olanağını sınırlamaktadır. Ancak, uluslararası ticari ortamın sürekli bir evrim içinde olduğu bugünün kısıtlamalarının yarın kaldırılabilceği ya da gelecekte yeni kısıtlamaların da olabileceği unutulmamalıdır. Ayrıca, gelişmekte olan ülkelerin uluslararası anlaşmaların yükümlülüklerine uyma zorunluluğu kadar gelişme haklarının da bulunduğu gözden kaçırılmamalıdır.

KAYNAKLAR

- AMSDEN, Alice. (1989). **Asia's Next Giant, South Korea and Late Industrialization**. Oxford University Press, New York.
- AMSDEN, Alice. (1991). "Üçüncü Dünya'da Sanayileşme". (Çev: S. Yılmaz ve V. Aktar). **Birikim**, Sayı: 28, Ağustos, s: 20-33.
- BALASSA, Bela. (1988). "The Lessons of East Asian Development: An Overview". **Economic Development and Cultural Change**, January, s: 273-290.
- BORA, Bijit, LLOYD, Peter J. ve PANGESTU, Mari. (2000). "Industrial Policy and the WTO". **The World Economy**, Volume:23, Issue:4, April, 2000, s: 543-559.

- CHANG. Ha-Joon. (1999). **Industrial Policy and East Asia- the Miracle, the Crisis and the Future**. May. <http://www.econ.cam.ac.uk/faculty/chang/wbip.pdf>, (21. 06. 2002).
- CHANG. Ha-Joon. (2003). **Kalkınma Reçetelerinin Gerçek Yüzü**. (Çev: T. Akıncılar Onmuş). İletişim Yayınları. İstanbul.
- CHANG. Ha-Joon; PARK. Hong-Jae ve YOO. Chul Gyuc. (1998). "Interpreting the Korean Crisis: Financial Liberalisation, Industrial Policy and Corporate Governance" **Cambridge Journal of Economics**. Sayı:22. s: 735-746.
- CHOW. Peter C. Y. ve KELLMAN. Mitchell H. (1993). **Trade- the Engine of Growth in East Asia**. Oxford University Press, New York.
- ERDOĞDU. M. Mustafa (1998). "Strong State And Late Industrialization: The Korean Case" **M.Ü. İ.İ.B.F Dergisi Özel Sayı**. Cilt: XIV, Sayı: 1. s: 177-192.
- GERBER. James. (1999). **International Economics**. Addison-Wesley Publishing Company, Massachussets.
- HIKONO T. AMSDEN A. H. (1998). " Staying Behind. Stumbling Back, Sneaking Up. Soaring Ahead: Late Industrialization in Historical Perspective". (Ed: P. O'Brien). **Industrialization Critical Perspectives On the World Economy**. Volume II. London. . s: 59-96.
- HO GONG. Byeong. (2003). "Kore'nin Tercihi: Yaratıcı Yıkım veya Yıkıcı Reform" (Çeviren: Murat Doğanlar). (Editör: Ian Vasquez). (Editörler: Ömer Demir ve Metin Toprak). **Kapitalizm ve Küresel Refah**. Liberte. Ankara. s: 159-171.
- JOHNSON. Chalmers. (1982). **MITI and the Japanese Miracle: The Growth of Industrial Policy, 1925-1975**. Stanford Universty Press, Stanford.
- JOHNSON. Chalmers. (1984). " Introduction: The Idea of Industrial Policy". (Ed : C. Johson). **The Industrial Policy Debate**. ICS Press. San Francisco. . s: 3-26.
- KRUEGER. Anne O. (1990). "Asian Trade and Growth Lesson". **AEA Papers and Proceedings**. Vol:80. No:2. May. s: 108-111.
- KRUGMAN. Paul ve OBSTFELD. Maurice. (2000). **International Economics**. Beşinci Baskı. Addison-Wesley Publishing Company. Massachussets..
- KWON. Jene K.. (1998). "The East Asian Model: An Exploration of Rapid Economic Growth in the Rebulic of Korea and Taiwan Province of China". **UNCTAD, Discussion Paper**. no: 135. May. . s: 1-31.
- LARSSON. Tomas. (2003). "Asya'nın Korporatizm Krizi" (Çeviren: Metin Toprak). (Editör: Ian Vasquez). (Editörler: Ömer Demir ve Metin Toprak). **Kapitalizm ve Küresel Refah**. Liberte. Ankara. s: 125-158.
- LEUDDE-NEURATH. Richard. (1988). "State Invertion And Export-Oriented Development in South Korea". (Ed: G. White). **Developmental Stataes in Esat Asia**. Macmillian Press. London. . s: 68-112.

- MCGURN, William, (2003). "Doğu Asya'da Başarısızlık ve Gelişme" (Çeviren: Metin Toprak). (Editör: Ian Vasquez). (Editörler: Ömer Demir ve Metin Toprak). **Kapitalizm ve Küresel Refah**. Liberte. Ankara. s: 113-122.
- ÖNİŞ, Ziya. (1998). "The East Asian Model of Development And Turkish Case: A Comparative Analsis" **State and Market, The Political Economy of Turkey in Comparative Perspective**. Boğaziçi University Press. s: 261-282.
- OZAKI, Robert S. (1984). " How Japanese Industrial Policy Works",(Ed : C. Johson). **The Industrial Policy Debate**. ICS Press. San Francisco. s: 47-71.
- PANCHAMUKHI, V.R. (1996). "WTO and Industrial Policies". **UNCTAD, East Asian Development: Lessons for a New Global Environment, Study No:7**, Februaray. . New Delhi. India. s: 1-36.
- SING, Ajit. (1998). " Savings, Investment and Cooperation in the East Asian Miracle". **Journal of Development Studies**. Vol: 34. No:6. . s: 112-137.
- SMITH, Heather. (1995). "Industry Policy in East Asia: A Literature Review". **Australian National University, Dept. of International Relations, Working Paper No: 1995/9**, September. s: 1-36.
- SOYAK, Alkan. (1998). "Doğu Asya'da Teknolojik Yetenek ve Sınai Derinleşme: Gelişmekte Olan Ülkeler İçin Sanayi Politikası Sonuçları". **M.Ü.İ.İ.B.F. Dergisi Özel Sayı, Prof.Dr.Halil NADAROĞLU'na Armağan**. Yıl: Cilt: XIV. Sayı:1. s. 355-376.
- STIGLITZ, E. Joseph. (1996). "Some Lessons From The East Asian Miracle". **The World Bank Research Observer**. Vol:11. No: 2. August. s: 151-77.
- VOGEL, Ezra F.. (1991). **The Four Little Dragons**. Harvard University Press. Cambridge.
- WADE, Robert (1988). " The Role of Government in Overcoming Market Failure: Taiwan, Rebulic of Korea and Japan" (Ed: H. Hughes). **Achieving Industrialization in East Asia**. Cambridge University Press. Cambridge. s: 129-163.
- WADE, Robert. (1990b). **Governing the Market: Economic Theory and the Role of Government in East Asian Industrialization**. Princeton University Press. Princcton..
- WADE, Robert. 1990a. " Industrial Policy in East Asia: Does It Lead or Follow the Market?". (Ed: G. Gereffi. D. L. Wyman). **Manufacturing Miracles**. Princeton Univesty Press. Princeton. . s: 231-266.
- WEISS, Linda ve HOBSON. (1999). John M. **Devletler ve Ekonomik Kalkınma**. (Çev: Kıvanç Dündar). Dost Kitabevi Yayınları. Ankara.
- WESTPHAL, E. Larry, (1990), "Industrial Policy in an Export-Propelled Economy: Lessons from South Korea's Experience", **Journal of Economic Perspectives**. Volume:4. No.3, Summer 1990, s: 41-59.
- WORLD BANK, (1993). **The East Asian Miracle: Economic Growth And Public Policy**, Oxford University Press, Washington.
- YÜLEK, Murat. (1998). **Asya Kaplanları: Sanayi Politikaları ve Kalkınma**. Alfa Yayınları, İstanbul.